

Magdalena Jerzemowska

Uniwersytet Gdański

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-0000>

Przyczynek do poznania finansów dawnej Japonii i możliwości wykorzystania niektórych ich rekomendacji w regulacjach polskich

Streszczenie

Celem artykułu jest próba pokazania finansów dawnej Japonii, w epokach Yamato (250–710), Nara (710–794) i w początkach ery Heian (794–1185), oraz sprawdzenie, czy niektóre z ich zasad i rekomendacji mogą być implementowane we współczesnych finansach polskich. Dawna Japonia wykształciła odrębny, specyficzny, oparty na ryżu system zarządzania i finansowania państwa, przywiązujący największą wagę do maksymalizacji interesów arystokracji. W analizowanych ośmiu stuleciach nastąpiło scentralizowanie kraju będącego federacją niezależnych *uji* oraz powstało i rozwinęło się Państwo *Ritsuryō*. Przeprowadzone badania stanowią przyczynek do poznania systemu finansowego funkcjonującego w tym okresie, jak też do wskazania czynników rozwoju i destrukcji Państwa *Ritsuryō* i jego finansów. Analiza literatury wykazała, że niektóre rekomendacje prawne, mimo że pochodzą z VII w., są na tyle aktualne, że mogą być implementowane we współczesnych polskich finansach. Metodą badań była krytyczna analiza adekwatnej, bogatej, głównie angielskojęzycznej literatury, czyli publikacji książkowych i artykułów z zakresu historii i gospodarki Japonii oraz historii prawa japońskiego. Jak dotąd w polskim piśmiennictwie ekonomicznym nie poświęcano wiele uwagi problematyce finansów dawnej Japonii. Niniejsze opracowanie stanowi jedną z pierwszych prób wypełnienia tej luki badawczej. Artykuł może być interesujący dla osób eksplorujących japońską historię ekonomii, finanse oraz nadzór korporacyjny.

Słowa kluczowe: finanse, *uji*, państwo, podatki**Kody klasyfikacji JEL:** B11, N5, G0

1. Wprowadzenie

W ostatnich dekadach w teorii i praktyce ekonomii lansowany jest zrównoważony i efektywny rozwój. Podkreślana jest konieczność uwzględnienia w działalności oraz finansowaniu gospodarki i przedsiębiorstw nie tylko ekonomicznych, lecz także społecznych i środowiskowych uwarunkowań. Badania wskazują, że przejawy orientacji na rozwój zrównoważony (społecznie odpowiedzialny) oraz na efektywne pozyskiwanie finansowania można znaleźć już w państwach starożytnych. Przykład stosowania takiego podejścia może stanowić dawna Japonia.

Celem artykułu jest próba pokazania finansów dawnej Japonii, czyli w epokach Yamato (250–710), Nara (710–794) i w początkach ery Heian (794–1185), oraz ocenienie, które ich zasady i rekomendacje mogą znaleźć zastosowanie we współczesnych polskich finansach. W analizowanym, liczącym prawie 1000 lat, okresie nastąpiło scentralizowanie państwa oraz powstało i rozwinęło się Państwo *Ritsuryō*.

Dawna Japonia wykształciła odrębny, unikalny, oparty na ryżu system zarządzania i finansowania państwa, przywiązujący największą wagę do maksymalizacji interesów arystokracji. Egoizm i konserwatyzm klasy rządzącej stymulował modyfikacje systemu finansowego oraz intensyfikację, innowacyjność gospodarki i optymalizację podatkową, implikując określone konsekwencje społeczne. Już od zamierzchłych czasów tradycja i regulacje japońskie zorientowane były na implementację problematyki, której elementy zaliczane są dzisiaj do obszaru ESG. Dawne osiągnięcia i zasady stanowią podstawę dzisiejszej unikalnej kultury korporacyjnej Kraju Kwitnącej Wiśni.

Niniejszy artykuł stanowi próbę charakterystyki dawnych finansów japońskich oraz pokazania, że niektóre z ich zasad nie zdezaktualizowały się i mogą, a nawet powinny, być implementowane we współczesnych gospodarkach, w tym w polskiej.

2. Źródła i zasady finansowania dawnej Japonii

2.1. Federacja *uji* i zasady jej finansowania

Do roku 645 Japonia była społecznością plemienną, rządzoną przez dziedziczne, niezależne klany rodowe (*uji*). Każdy klan miał swoje terytorium i bóstwo (*ujigami*), za którego potomka uważano przywódcę klanu. Potęga bóstwa determinowała prestiż i pozycję *uji* [Andressen, 2002, s. 28]. Sankcjonowała to rodzima religia *Shintō*, jednocząca społeczeństwo i podporządkowująca je władcy [Hane, Perez, 2018, s. 15]. Przywódcy klanu (rodziny) posiadali absolutną i nieograniczoną władzę nad *uji*, jego majątkiem, finansami i członkami [Yamamura, Murakami, 1984]. W ramach klanów funkcjonowały korporacje *be*, które specjalizowały się w produkcji rolniczej, rzemieślniczej lub świadczyły określone wyspecjalizowane usługi na rzecz klanu. *Uji* funkcjonowały na wzór rodziny (*ie*) oraz korporacji. Ich

przywódcy zobligowani byli dbać o dobrobyt i bezpieczeństwo swoich podwładnych. Niezadowolone członków klanu wpływało na pomniejszenie jego siły ekonomicznej i obronnej, implikując unicestwienie (bankructwo), wrogie przejęcie lub konieczność płacenia danin (straty finansowe).

Około III w. klan Yamato stał się liderem *uji*, głównie dzięki przewadze technologicznej i organizacyjnej, uzyskanej w wyniku kontaktów z Koreą i Chinami [Hane, Perez, 2018, s. 14–15]. Stworzył on królestwo Yamato, będące unią polityczną *uji*, które z biegiem czasu, stały się częściowo niezależnymi, politycznymi jednostkami administracyjnymi, kontrolowanymi przez monarchę, aż do ich zniesienia w 604 r. [Kiley, 1973; Totman, 2005, p. 53]. W *uji (be)* istniały trzy grupy społeczne – dziedziczne głowy mianowane przez monarchę, członkowie – chłopci lub rzemieślnicy przywiązani do *uji* i *be* oraz niewolnicy domowi znajdujący się na samym dole hierarchii społecznej [Andressen, 2002, s. 28].

Federacja *uji* opierała się na wzajemnych korzyściach i obawach, ale przede wszystkim na ideologicznym i osobistym zaangażowaniu przywódców klanu w kształtujący się system imperialny nazywany *uji-kabane* [The Cambridge History, 2008a, s. 28]. Bazował on na chińskim wzorcu postulującym przyznawanie tytułów i wysokich stanowisk w hierarchii Yamato w zamian za uznanie i podporządkowanie się hegemonii cesarza [The Cambridge History, 2008a, s. 97]. Od końca IV w. otrzymywali oni *kabane* (nazwiska rodowe), czyli dziedziczne tytuły nadające im pozycję społeczną i stanowiska w japońskiej strukturze społeczno-politycznej. Brak odpowiedniego urodzenia i tytułu uniemożliwiał pozyskanie wysokiego stanowiska rządowego [Batten, 1986]. Przywódcy klanów stawali się nominatami dworskimi, pełniącymi głównie funkcję biurokratycznych poborców danin. Powstała nieformalna struktura podporządkowująca przywódców *uji* monarsze i motywująca ich do starania się o jego przychyłność. Stworzony został nowy dwupoziomowy ustrój samorządu terytorialnego (powiaty pod prowincjami), który przetrwał do połowy VII w. W rezultacie ukształtował się ogólnokrajowy, wielopoziomowy system prywatnej kontroli, nadzorowany przez króla (cesarza) Yamato [Totman, 2005, s. 53]. Ten wysoce zhierarchizowany system administracyjny Yamato jest akceptowany do dziś, będąc znakiem rozpoznawczym japońskich praktyk biznesowych [Henshall, 2012, s. 16].

Od III w. federacja finansowana była dochodami pozyskiwanymi z uprawiania gruntów ustanowionych własnością korony (*miyake*) [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 71–95]. Ryż uprawiany i przechowywany w *miyake* przeznaczany był do użytku publicznego, a zatem na potrzeby administracyjne regionu oraz na wsparcie dworu. *Miyake*, podobnie jak znajdujące się na nich (dziedziczne w zakresie zarządzania) korporacje *be*, były zorientowane na wzrost efektywności działania. Dzieliły się one na te zarządzane bezpośrednio przez dwór i te zarządzane pośrednio przez gubernatorów prowincji (*kuni-no-miyatsuko*) [Batten, 1986]. Ziemią monarchy (*miyake*), zgodnie ze zwyczajem, stawała się też nowo pozyskana ziemia uprawna, zwiększając jego majątek i prestiż. Majątki królewskie stały się źródłem dochodów oraz instrumentami kontroli wojskowej i politycznej [The Cambridge History of Japan, 2008a, s. 139].

W początkowym okresie Yamato król nie miał prawa nakładania regularnych podatków na mieszkańców federacji, z wyjątkiem sporadycznych ogólnych rekwizycji na roboty publiczne, festiwale lub operacje wojskowe. W jego gestii pozostawały jedynie decyzje dotyczące podatków pobieranych od korporacji *be* należących do korony. Jeśli zamierzał nałożyć podatek na cały kraj, jego prośba musiała zostać zaaprobowana (po przejściu wszystkich szczebli administracyjnych) przez przywódców *uji*. Pod koniec VI w. dwór stał się tak potężny, że przywódcy *uji* nie ośmielali się oponować przeciwko żądaniom władcy, także dlatego, że odmowa rekwizycji była karana [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 95, 124–125].

W okresie Yamato powstał skarbiec narodowy. Początkowo artykuły potrzebne do obrzędów religijnych, funkcji politycznych i administracyjnych były przechowywane w jednym skarbcu (*imi-kura*). Od 405 r. dwór Yamato na tyle się wzbogacił, że zaistniała potrzeba utworzenia odrębnego domowego skarbcza (*uchi-kura*) dla przechowywania złota, srebra, klejnotów, cennych tkanin i innych wartościowych przedmiotów, które podlegały ścisłej ewidencji i kontroli przez specjalnie desygnowanych urzędników. Dalszy wzrost produkcji dóbr luksusowych spowodował konieczność utworzenia trzeciego skarbcza, zwanego *okura*, którego nazwa do dnia dzisiejszego określa skarbiec cesarski. W ten sposób powstał skarbiec narodowy [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 114].

Narastające w V w. problemy wewnętrzne i zagrożenia zewnętrzne uświadomiły władcom Yamato konieczność centralizacji państwa. Podjęli oni działania ukierunkowane na budowanie silnej władzy centralnej, doskonalenie systemów kontroli oraz osłabienie siły klanów. Podstawą reform stały się osiągnięcia chińskie w zakresie polityki, gospodarki, regulacji prawnych i technologii, co dowodzi, że stosowanie hybrydyzacji ukierunkowanej na unowocześnianie kraju sięga co najmniej czasów Yamato. Jednakże implementowane były tylko te chińskie idee i praktyki, które okazywały się kompatybilne z japońską tradycją, potrzebami oraz interesami cesarstwa i arystokracji; te mniej odpowiednie lub niepraktyczne były rugowane [Hara, 1920, s. 117–124].

Narzędziem wzmacniania siły rządu centralnego stał się konfucjanizm, stabilizujący japońskie społeczeństwo, podkreślający potrzebę dobrego rządzenia, etyki, przestrzegania hierarchii społecznej, harmonii, obowiązkowości oraz respektu dla władzy i rodziny [Szkłarczyk, 2018]. Zakładał on, że wszystko, co się dzieje, musi być zgodne z ładem nieba, lansując dwie zasady *ren* (człowieczeństwa) i *junzi* (człowieka szlachetnego). *Ren* to główna cnota i podstawowy obowiązek człowieka szlachetnego, które opierają się na dobroci i miłości do ludzi, a obejmują dobre postępowanie, współczucie i życzliwość. Zasady te powinny ograniczać absolutną władzę cesarza, głowy rodziny, dowódcy i urzędnika. W imię dobra swych poddanych nie powinni oni wydawać poleceń niezgodnych z ich dobrem. Zasada *junzi* dotyczyła człowieka szlachetnego, czyli tego, który wyznaje cnoty konfucjańskie, dla którego prawda i honor są najważniejsze [Klityńska, 2016].

Reformy ukierunkowane na centralizację państwa (władzy) zintensyfikowane zostały w 593 r., kiedy regentem Japonii został książę Shōtoku, przez historyków uważany za ojca japońskiej cywilizacji i twórcę nowoczesnej Japonii, wielkiego propagatora buddyzmu i miło-

śnika cywilizacji chińskiej [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 95, 143]. Rozumiał on, że jeśli Japonia chce rozwijać się jako niezależne państwo, musi poznać i zaadaptować nowoczesne chińskie technologie, struktury polityczne i prawne [The Cambridge History, 2008a, s. 32].

W roku 603 książę Shōtoku zreformował działanie dworu, publikując *System Rang i Czapek Dwunastu Poziomów*, ustalający nowy porządek w hierarchii i statusie cesarskich dostojników, który funkcjonował aż do połowy XX w. [Mason, Caiger, 1997, s. 75]. Tworzył nową organizację i etykietę dworską, która zastąpiła stary, zwyczajowy system dziedziczenia urzędów [Henshall, 2012, s. 18]. System ten ustanowił 12 poziomów rang, których nazwy pochodziły od sześciu konfucjańskich cnót moralnych: mądrości, prawości, sprawiedliwości, lojalności (wierności), umiarkowania, i skromności (oszczędności), z których każda miała dwa stopnie – wyższy i niższy [The Cambridge History, 2008a, s. 177]. Nazwy te dowodzą wielkiego znaczenia etyki w zarządzaniu Japonią i własnością, co niewątpliwie powinno być propagowane również dzisiaj. Dokument ten eksponował cechy, które prezentować powinni władcy, urzędnicy państwowi i zarządzający wszystkich szczebli.

System awansów oparty na zasługach i indywidualnych osiągnięciach opracowany przez księcia Shōtoku postulował mianowanie na stanowiska rządowe osób wykształconych, utalentowanych i doświadczonych, niezależnie od klanu i tytułu [Henshall, 2012, s. 18]. Gwarantem takich umiejętności (jakości) były, wzorowane na chińskim, systemy surowych egzaminów państwowych i praktyk zawodowych, które musieli odbyć kandydaci na stanowiska w administracji państwowej. Zachęcać to miało do rozwijania wartości humanistycznych, poszanowania praw poszczególnych członków społeczeństwa oraz jego instytucji, jak też sprawiedliwego działania kompatybilnego z obowiązującym prawem, dobrymi praktykami, posiadaniem wykształceniem i kompetencjami, a zatem cech lansowanych w ramach społecznej odpowiedzialności w czasach nam współczesnych. Przestrzeganie tych zasad powinno przyczynić się do wzrostu jakości, efektywności oraz skuteczności działania i podejmowanych decyzji, w tym finansowych, zarówno dawniej, jak i dzisiaj.

Kolejny ważny dokument – Prawo (Konstytucję) Siedemnastu Artykułów książę Shōtoku opracował w 604 r. Był to pierwszy tej rangi zbiór zaleceń prawnych dla urzędników piastujących funkcje publiczne [Henshall, 2012, s. 18]. Przedstawiały one ideały scentralizowanego państwa rządzonego przez jednego władcę oraz zasady postępowania ludzkiego [The Cambridge History, 2008a, s. 32].

Pierwsze trzy z siedemnastu jego zaleceń stanowiły ideologiczne wsparcie dla pozostałych czternastu. Zalecenia (nakazy) od 4 do 17 wskazywały urzędnikom, jak powinni służyć cesarzowi, czyli postępować właściwie (4), ostrożnie i bezstronnie wymierzać kary (5 i 6), obsadzać urzędy zdolnymi (7), wstawać wcześniej i pracować do późna (8), działać w dobrej wierze (9), nie pogardzać innymi (10), uznawać zasługi w służbie (11), nie wolno władcom uciskać ludu (12), należy sprawiedliwie traktować podwładnych (13), wyrugować zazdrość (14), nie przedkładać osobistych względów nad dobro publiczne (15), nie przeszkadzać rolnikom przy sadzeniu i żniwach (16) oraz konsultować się z innymi i osiągać konsensus w ważnych kwestiach (17) [The Cambridge History, 2008a, s. 180–181].

Dokument ten, będący hybrydą prawa oraz kultury japońskiej i chińskiej, ustanawiał ideały państwa i zasady postępowania człowieka. Ujmuje on zasady moralne, które są nadal przestrzegane w japońskich korporacjach [Andressen, 2002, s. 34]. Należy zgodzić się z twierdzeniem, że kodeks księcia Shōtoku może być przewodnikiem dla każdej społeczności w każdym wieku [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 141], a zatem powinien być również uwzględniany w dobrych praktykach polskich finansów.

2.2. Budowa Państwa *Ritsuryō* i jego finansów w okresie reformy Taika

Księżę Shōtoku zapoczątkował reformy, których zwieńczeniem była Reforma Taika (Wielka Zmiana) w 645 r. [Murdoch, 1910, s. 148], tworząca fundamenty Państwa *Ritsuryō*, czyli państwa skodyfikowanego prawa. *Ritsuryō* to historyczny system prawny będący kompilacją konfucjanizmu oraz prawa chińskiego i japońskiego, bazujący na spisanych kodeksach prawnych obejmujących *ritsu* – prawo karne oraz *ryō* – prawo administracyjne [Meyer, 2009, s. 49].

Wyróżnia się trzy etapy reform instytucjonalnych *Ritsuryō*. Pierwszy, to powstanie Państwa *Ritsuryō* w okresie Taika (645–654), drugi (664–671) związany jest z budową systemu prowincji i dystryktów (powiatów) [Szkłarczyk, 2018], tworzącego strukturalnie dojrzałe Państwo *Ritsuryō* z centralną biurokracją oraz reorganizacją społeczności *be* w wiejskie i miejskie gospodarstwa domowe (50 domostw), jak też opublikowaniem Kodeksu *Ritsuryō* (Omi) w 668 r. Trzeci etap reform rozpoczął się w 672 r. i trwał do osiągnięcia ostatecznej formy przez Państwo *Ritsuryō* w IX w. [Batten, 1993].

Opublikowany w 646 r. Edykt Reformy Taika składał się z czterech artykułów wzmacniających władzę polityczną cesarza i osłabiających arystokrację rodową [Morton, Olenik, 2005, s. 24]. Artykuł I deklarował, że ziemia i ludzie należący do *uji* przechodzą pod administrację cesarza. Znosił on prywatną własność ziemi i korporacji *be* należących do centralnych i lokalnych elit. Znacjonalizowana i rozparcelowana ziemia znalazła się pod kontrolą rządu, a rolnicy pracowali dla państwa jako wolni poddani i dzierżawcy ziemi [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 160; Andressen, 2002, s. 36]. Artykuł II wprowadzał nowy podział administracyjny kraju i określał niezbędnych urzędników. Nakazywał ulepszenie systemu komunikacji i fortyfikacji, jak też budowę stolicy jako centrum zarządzania (ang. *governance*) państwem. Dokonany wówczas podział administracyjny Japonii (60 prowincji i 600 dystryktów), uwzględniający potrzeby władzy centralnej, obowiązywał aż do lat 80. XIX w. [Mason, Caiger, 1997, s. 75]. Artykuł III nakazywał sporządzanie spisów ludności, rejestrów podatkowych, prowadzenie ksiąg rachunkowych i sformalizowanie prawa ziemskiego. Spisy ludności, początkowo co cztery, a później co sześć lat, służyły dystrybuowaniu cesarskiej ziemi ryżowej (*kabunden*) wszystkim, którzy osiągnęli określony wiek, z prawem do jej uprawiania w zamian za ustalony podatek, jak też sprawdzanie, czy pozostaje ona własnością osób ją uprawiających, czyli wolnych rolników. Nadzór nad realizacją tych nakazów należał do obowiązków gubernatorów [Murdoch, 1910, s. 149–155]. Byli oni również zobligowani do pełnienia roli ojca dla

ludu, wspierania rolnictwa, naprawiania krzywd i wysłuchiwanie skarg, nakładania podatków i pracy przymusowej, utrzymywania systemów irygacyjnych, budynków i pastwisk publicznych oraz do zapewnienia obronności prowincji. Żaden aspekt życia ludności nie mógł ująć ich uwadze [Hérail, 2014]. Artykuł IV wprowadzał nowy, zaadaptowany z Chin, system podatkowy ustanawiający trzy nowe podatki – rolny (3–5%), pracę przymusową (60 dni w roku) oraz służbę wojskową. System ten bazował na liczbie osób w rodzinie uprawiającej ziemię i miał zapewnić stały dopływ środków finansowych do władzy centralnej – cesarza [Nagata, 2008].

Reforma Taika tworzyła nowy, rewolucyjny model władzy w państwie, którym rządził cesarz, sprawujący władzę za pośrednictwem kadry urzędniczej pierwotnie pochodzącej z wąskiego grona profesjonalistów (egzaminów), a następnie arystokracji. Reforma ta nie spotkała się z dużym oporem arystokracji, gdyż nie naruszała jej interesów [Yamamura, 1974]. Za oddanie ziemi cesarzowi arystokracja otrzymywała bowiem lukratywne stanowiska w administracji centralnej, dające stypendia w ryżu oraz nadania ziemi, uzależnione od zajmowanych stanowisk i pełnionych funkcji [Mason, Caiger, 1997, s. 43–44]. Urzędnikami zostawało się z mianowania odpowiedniego szczebla władz, ale Reforma Taika potwierdziła konieczność rekrutacji urzędników na podstawie wyników egzaminów państwowych. Jednakże cesarz Temmu (631–686) zmienił zasady sformułowane przez księcia Shōtoku, wydając w 682 r. edykt, zgodnie z którym przy wyborze na urzędy miały być brane pod uwagę kolejno urodzenie, charakter i zdolności [Morton, Olenik, 2005, s. 26]. Przyszli biurokraci musieli mieć wykształcenie uniwersyteckie, a zatem dla wzmocnienia przywilejów wynikających z urodzenia zezwolono przyjmowanie na uniwersytet tylko szlachty lub synów i wnuków osób wykształconych [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 181]. W ten sposób zmieniono zasadę systemu *ritsuryō* i zapewniono, że biurokracja pozostanie w gestii dziedzicznej arystokracji. Stanowiska przestały być obsadzane zgodnie z wymogami chińskimi, czyli na podstawie systemu edukacji, egzaminów i merytokracji. Wkrótce egzaminów zostały zniesione, ponieważ arystokracja zdołała obalić system służby publicznej i awansów, dzięki czemu urzędy stały się dziedziczne i nie podlegały konkurencji merytorycznej [Morton, Olenik, 2005, s. 48]. W ten sposób prawo stało się kompromisem pomiędzy nowymi zasadami systemu *ritsuryō* a dawnym szacunkiem dla rodów, co jest kolejnym przykładem hybrydyzacji prawa japońskiego. Konsekwencje systematycznego zapewnienia arystokracji utrzymania najwyższej pozycji w państwie oraz przywilejów politycznych i ekonomicznych miały katastrofalne skutki dla Państwa *Ritsuryō* [Mason, Caiger, 1997, s. 43–44].

Reforma Taika wprowadziła kompleksowy, jednolity, oficjalny system podatkowy. Podstawę finansów państwa stanowił ryż, uprawiany na ziemi dzierżawionej od cesarza przez okres sześciu lat, przydzielanej z uwzględnieniem płci, wieku i statusu każdego członka gospodarstwa domowego i opłacanej częścią wyprodukowanego ryżu [Meyer, 2009, s. 45]. System ten oferował zachęty do zwiększania produktywności gospodarstw domowych, gdyż wszystkie nadwyżki ryżu i produktów pozostałe po zapłaceniu należnych podatków należały do ich producentów, czyli chłopów. Powstanie nadwyżek inicjowało rozwój handlu i rzemiosła

lokalnego, ale też obciążonego dużym ryzykiem rynku ogólnokrajowego i w mniejszym stopniu zagranicznego. Powszechnie stosowano wymianę barterową, ponieważ dopiero rozpoczęto stosowanie monet miedzianych (japońskich i chińskich), a transakcje w handlu zagranicznym (Chiny i Korea) opłacano złotem [Farris, 2009]. W okresie Yamato stwierdzono też występowanie inflacji. Pracę przymusową można było zamienić na dodatkowy podatek pobierany w wytwarzanych wyrobach [Batten, 1993]. Reforma Taika, oprócz racjonalnych metod opodatkowania, przyniosła korzyści w postaci likwidacji niewolnictwa i wprowadzenia umów pomiędzy właścicielami ziemskimi a uprawiającymi ziemię [Yamamura, 1974].

Państwo pobierało podatki w postaci ryżu, towarów i usług bezpośrednio od ludności. Istotną ich część rozdzielało we własnym imieniu jako wynagrodzenie dla arystokratów i urzędników. Przywódcy *uji* zwykle mianowani byli przez cesarza na stanowiska gubernatorów prowincji (*kokushi*), stanowiących integralną część systemu administracyjnego, najpierw na okres czterech, a następnie sześciu lat [Hara, 1920, s. 161]. Byli oni najwyższymi rangą urzędnikami w każdej prowincji i zapewniali łączność między dworem a prowincjami. Wszyscy podlegali cesarzowi i byli opłacani ryżem i nadaniami ziemi uprawnej, ponieważ w tym czasie nie było gospodarki pieniężnej (waluty).

Centralizacja Państwa *Ritsuryō* i kontrola przez nie prowincji osiągnęły szczyt w pierwszej połowie VIII w. System finansowy funkcjonował sprawnie, urzędnicy prowincji prowadzili dokładną ewidencję miejscowej ludności, uczciwie przydzielali rolnikom pola ryżowe, rekrutowali pracowników do robót publicznych i służby wojskowej oraz udawało im się pobierać podatki wystarczające na pokrycie wydatków władz centralnych i lokalnych. Chłopi intensyfikowali rolnictwo (bazę podatkową), powiększali areał ziemi uprawnej, zdobywali nowe umiejętności, arystokracja była usatysfakcjonowana otrzymywanymi dochodami, a państwo rozwijało się, stawało się coraz zasobniejsze i silniejsze, dążyło do zwiększenia liczebności wojsk, poprawy bezpieczeństwa i zapewnienia stabilności politycznej. W konsekwencji reform Japonia stała się do IX w. wysoce scentralizowanym i zunifikowanym państwem [Andresen, 2002, s. 40]. Przyjęcie Kodeksu Taihō (Wielki Skarb) w 702 r. zakończyło reformy Taika i transformację Japonii w Państwo *Ritsuryō*.

2.3. Państwo *Ritsuryō* i jego problemy finansowe

Kodeks Taihō (Wielki Skarb) opublikowany na początku ery Nara (710–794) wzmacniał władzę cesarza i sankcjonował system *ritsuryō* [Hara, 1920, s. 116]. Był on wzorowany na kodeksie chińskim, ujmował prawo karne (*ritsu*: 6 tomów) oraz prawo administracyjne (*ryō*: 11 tomów) i był sukcesywnie nowelizowany do 967 r. [Carkeek, 1926]. Konsolidował on istniejące regulacje i był pierwszym spisany kodeksem prawnym, określającym formalny system administracji rządowej, strukturę rządu centralnego i podległych mu samorządów [Hara, 1920, s. 117; Carkeek, 1926]. Kładł duży nacisk na promocję i regulację życia dworskiego, ale niewielki na sprawy zwykłych ludzi [Yamamura, 1974].

Jeśli chodzi o finanse, to Kodeks Taihō ustalił trzy rodzaje podatków, a mianowicie – podatek w płodach rolnych (*so*), podatek w tekstyliach (*chō*) oraz podatek w produktach lokalnych (*yō*), który mógł dodatkowo być uiszczany w zamian za zwolnienie z pracy przymusowej [Morton, Olenik, 2005, s. 47]. Kodeks narzucił ściślejszą kontrolę i zwalczanie korupcji wśród lokalnych urzędników [Yamamura, 1974].

Część poświęcona prawu karnemu określała rodzaje kar i zasady ich wymierzania. Przeszłości w dawnej Japonii dzieliły się na dwie grupy: grzechy przeciwko niebu i grzechy przeciwko państwu [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 66, 95]. Grzechy przeciwko niebu obejmowały uszkodzenia obszarów i prac rolniczych, takie jak niszczenie grzbietów pól ryżowych, zasypanie kanalizacji, niszczenie akweduktów, sianie nasion dwa razy w tym samym miejscu, plucie na pola ryżowe, obdzieranie zwierząt żywcem ze skóry itp. Zbrodniami przeciwko państwu było cięcie i ranienie żywych lub umarłych, zarażanie trędem, występki przeciwne naturze, złe czyny dzieci wobec rodziców lub rodziców wobec dzieci itp.

Kary zwyczajowe to śmierć, wygnanie, degradacja, skazanie na niewolnictwo, chłosta, tatuowanie twarzy, konfiskata żon i dzieci. Jedyną formą weryfikacji pozwu były tortury (próba wrzącej wody, podcinanie ścięgien, wyrywanie paznokci i włosów, zakopywanie żywcem), na karę śmierci skazywano na podstawie dowodu *ex-parte*, cała rodzina ponosiła karę za przestępstwo popełnione przez jej członka [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 95; Totman, 2005, s. 44]. Jednak wysoko postawione osoby mogły zadośćuczynić swoje wykroczenia, odprawiając religijny rytuał oczyszczenia (*harai*) i pokrywając wszystkie koszty. Zniewagi można było odpokutować, darując tronowi ziemię lub kosztowności.

Można zauważyć, że Kodeks Taihō regulował problemy, które dzisiaj są bardzo aktualne, ponieważ związane są z ochroną środowiska, poszanowaniem praw człowieka i społeczną odpowiedzialnością biznesu, jednakże jego zapisy, w sposób bardzo drastyczny, karały łamanie obowiązujących zasad i norm. Tak surowe, nieakceptowalne dzisiaj, podejście miało na celu przeciwdziałanie łamaniu prawa (odstraszanie) i przekonywanie o nieuchronności kary. Podobne cele można przypisać, bez porównania łagodniejszym, długoletnim karom pozbawienia wolności przewidywanym przez amerykańskie prawo federalne ujęte w Sarbanes – Oxley Act z 2002 r.

Mimo że podatki (*so*, *chō* i *yō*) systematycznie płynęły do Skarbu Państwa z publicznych ziem, to od połowy VIII w. budżet cesarstwa stawał się coraz bardziej napięty. Wydatki rządowe stale rosły z powodu ogromnych kosztów budowy stolicy i świątyń, kosztownych wojen z Ajnami i nieodpowiedzialnej centralnej polityki fiskalnej. Dla usprawnienia funkcjonowania rządu centralnego w zakresie finansów powołane zostały (cesarz Kammu, 737–806) trzy organy nadzorcze, a mianowicie Biuro Rachunkowe (*Shukeiryō*), Biuro Przychodów Podatkowych (*Shuzeiryō*) oraz Audit Office – Biuro Kontroli (*Kageyushi*).

Jak już wcześniej wspomniano, gubernatorzy (*kokushi*) stanowili bardzo ważne ogniwo w łańcuchu administracji państwowej. Po zakończeniu kadencji przenoszono ich na nowe stanowiska w innych prowincjach lub we władzach centralnych, o ile uzyskali rozliczenie (absolutorium) [Mason, Caiger, 1997, s. 45]. Zobligowani byli oni dostarczyć do stolicy rejestry

podatkowe (*chocho*) prowincji, którymi zarządzali, wykazujące liczbę podatników oraz rodzaj i wartość pobranych podatków *cho* i *yo*. Urzędnicy porównywali te rejestry z danymi planowanymi, aby upewnić się, że nie popełniono błędów i że wszystkie kwoty należne rządowi centralnemu zostały prawidłowo naliczone i przekazane. Jeśli były one zgodne, *kokushi* otrzymał pokwitowanie (absolutorium) i zgodę na powrót do prowincji. Gubernator, który nie dostarczył pełnej należności, był dyskwalifikowany z dalszych oficjalnych nominacji przez Biuro Kontroli (*kageyushi*). Jeżeli nie otrzymał pokwitowania rozliczenia z tego biura był usuwany z urzędu lub podlegał innej karze [Batten, 1986]. System obowiązujący od 888 r. pozwolił rządowi na zwolnienie urzędników prowincji z odpowiedzialności finansowej za zaległości powstałe przed objęciem przez nich stanowiska, gdyż powodowało to wiele perturbacji.

W późniejszym okresie rząd znalazł sposób na realizację planowanych dochodów podatkowych, ponieważ pociągał urzędników prowincji do odpowiedzialności za straty podatkowe oraz wprowadził system motywacyjny, zachęcający ich do terminowego dostarczania oczekiwanych kwot. Odpowiedzialność za zaległe bieżące podatki była dzielona pomiędzy wszystkich administratorów, którzy zobligowani byli do pokrycia tych strat z własnych wynagrodzeń: 30% długu przypadało na gubernatora, 20% na zastępcę gubernatora, 15% na sekretarza, 10% na protokolanta, a pozostała część na niższych urzędników [Batten, 1993]. Natomiast najwyższy rangą urzędnik ponosił odpowiedzialność karną [Hérial, 2014].

Poważną słabością systemu Taika był brak motywacji do uzyskiwania ziemi uprawnej. Zgodnie z prawem nowe pola stawały się własnością cesarza, a nie osób, które je tworzyły. Ze względu na brak pól ryżowych, które można by przydzielić stale rosnącej ludności, prawo ziemskie z 711 r. pozwoliło arystokratom i miejscowej szlachcie na ubieganie się, za pośrednictwem gubernatora prowincji, o pozwolenie na uprawę ziemi pozyskanej pod uprawę własnym kosztem (*shiko*) [Yamamura, 1974]. Zrekułtywowane pola ryżowe były ich własnością tylko do końca ich życia, potem podlegały podziałowi jako pola uprawne [The Cambridge History, 2008b, s. 216]. To nie zachęcało do uzyskiwania ziemi pod zasiew ryżu. W związku z tym w 723 r. wydany został dekret stwierdzający, że każda rodzina lub instytucja, która własnym kosztem pozyska nową ziemię ryżową z nieużytku, będzie jej właścicielem przez trzy pokolenia [The Cambridge History, 2008a, s. 438–439]. Jednakże okazało się to również niedostateczną motywacją, w konsekwencji czego dekret z 743 r. zezwolił już na prywatyzację tych pól ryżowych [Yamamura, 1974]. Beneficjentami tego byli głównie wysocy rangą urzędnicy państwowi, wielkie rody arystokracji dworskiej i świątynie, ponieważ tylko oni posiadali wystarczające środki na skorzystanie z tej możliwości wzbogacenia się. Nieistotne stało się to, że nowe prawo było sprzeczne z Kodeksem *Ritsuryō*, ponieważ nie tylko zezwalało na stałe użytkowanie nowo zagospodarowanej ziemi, ale także zwalniało ją z podatków, powodując akcelerację rozwoju *shoen*, sankcjonując reprzywatyzację gruntów [Asakawa, 1914; Frohlich, 2003].

Podejmowane działania nie rozwiązały narastających problemów związanych z finansowaniem państwa, ponieważ dochody skarbu imperialnego wciąż się zmniejszały. Arystokracja dworska i wysocy rangą urzędnicy otrzymywali za swoje usługi grunty ryżowe z immunitetem fiskalnym, wielkość których zależała od ich statusu; następnie wspólnie ze stanowis-

kami przekazywali te grunty swoim spadkobiercom. Ziemie te nie podlegały dziedziczeniu, ale ponieważ najbardziej prominentne rody dworskie zmonopolizowały najważniejsze urzędy państwowe, ziemia ta stała się ich trwałym majątkiem rodzinnym [Yamamura, 1974]. W rezultacie powstawały zaczęły wielkie gospodarstwa rolne nazywane (*shoen*), funkcjonujące jak korporacje, wyłączone z gruntów państwowych, z których większość nie przynosiła dochodów budżetowi państwa. Wraz ze wzrostem nadań i zwolnień podatkowych bogaciły się duże rody, ale zmniejszała się efektywna baza podatkowa państwa, a ciężar generowania niezbędnych dochodów podatkowych w postaci ryżu spadał na zmniejszającą się liczbę chłopów [Morton, Olenik, 2005, s. 26].

Kolejnym sposobem na powiększanie gospodarstw *shoen* przez arystokrację, a jednocześnie metodą obrony chłopów przed rosnącymi podatkami, była komendacja ziemi. W ramach komendacji chłopci, uciekając przed wysokimi podatkami, przyłączali swoje działki do posiadłości najpotężniejszych rodów arystokratycznych, które posiadały immunitety fiskalne i niezależność od systemu administracji cywilnej, pozyskiwane dzięki silnej pozycji i koneksjom dworskim ich właścicieli. Jej głównym celem było zapewnienie ochrony i immunitetu fiskalnego za opłatą. Ważnym źródłem wzrostu *shoen* i bogacenia się najwyższej klasy społecznej stało się pozyskiwanie nowych gruntów rolnych z nieużytków.

Głównym celem tworzenia *shoen* było wycofanie należącej do nich ziemi z gruntów państwowych i uznanie ich za własność prywatną, wykreślenie rolników z rządowych list i uznanie ich za osoby należące do dworu, wywalczenie zwolnienia z podatku od ryżu (*so*) dla wszystkich pól ryżowych *shoen* i zwolnienie wszystkich mężczyzn w nim mieszkających z podatku *cho*, czyli danin w naturze, jak też podatków w zamian za pracę przymusową (*yo*), likwidacja konieczności zaciągania pożyczek *suiko* od prowincjonalnych urzędników (*koku-shi*), ochrona przed powołaniem do służby wojskowej, a także uzyskanie prawa zakazu wstępu do *shoen* wszystkim urzędnikom państwowym. *Shoen*, które otrzymały od gubernatora wszystkie lub większość z tych praw, nazywano dworem wyłączonym z prowincji (*kokumensho*), a kiedy prawa te zostały uznane przez Wielką Radę Stanu (*Dajokan*), *shoen* nosił nazwę **opuszczony dwór** (*chokumensho*). *Shoen chokumensho*, który zdobył wszystkie prawa i przywileje, stawał się wyodrębnioną jednostką polityczną i gospodarczą, czyli państwem w państwie [Reischauer, 1937].

Shoen nie były kontrolowane politycznie i ekonomicznie [Batten, 1993], stając się zamkniętymi i niezależnymi jednostkami gospodarczymi, wzmocnionymi przez strukturę *shiki* [Nagahara, 1975]. W okresie Heian rząd centralny zwiększył wsparcie dla *shoen*, zdając sobie sprawę, że tylko lokalni urzędnicy mogą zagwarantować prawidłowe naliczanie i skuteczny pobór podatków. W okresie Heian cała hierarchia rządząca zależna była od dochodów z *shoen*.

Wraz z rozwojem *shoen*, w konsekwencji komendacji i *shiki*, alokacja dochodów generowanych przez te podmioty stała się niezwykle złożona. *Shiki*, pierwotnie związane z określonym urzędem lub stanowiskiem w majątku (obowiązek władania ziemią), określały wysokość należnego dochodu według poziomu hierarchii w *shoen* [Sato, 1979]. Beneficjum *shiki* opartych na *shoen* wywodziło się z przywilejów, jakie jego właściciel nadawał chłopom

zatrudnionym przy zarządzaniu i uprawie ziemi. Ponieważ *shiki* były zbywalne i podzielne, można było na ich podstawie szeroko rozdzielać dochody z *shoen* poprzez sprzedaż, dziedziczenie lub darowiznę. Ich oddzielenie od nominalnego urzędu lub funkcji powodowało, że pojedyncza osoba mogła mieć kilka rodzajów *shiki* w tym samym lub kilku różnych *shoen*. Wykorzystanie *shiki* jako środka alokacji dochodów z majątku nadało systemowi *shoen* elastyczność, co było jednym z powodów jego długowieczności [Asakawa, 1914]. System *shoen* został zbudowany na wzajemnych korzyściach, ale także na szacunku dla rangi.

Główną troską dworu był system podatkowy, umożliwiający finansowanie rozwoju stolicy i wspierający jej urzędników oraz nadzór nad zarządem prowincji. Dla każdej prowincji ustalano budżety liczone w ryżu. Ryż generował trzy rodzaje dochodów, a mianowicie podatki, odsetki od pożyczek i rentę gruntową. Podatek *denso* służył pokryciu kosztów operacyjnych rządu. Wydatki prowincji były pokrywane z odsetek od pożyczek ryżowych (*suiko*). Każdej wiosny ryż pochodzący z prowincjonalnego podatku gruntowego (*so*) był pożyczany (*suiko*) chłopom w celu promowania produkcji rolnej. Tak więc od VII w. do XII w. *suiko* było systemem, zgodnie z którym ryż siewny (*ine*) pożyczano rolnikom na wiośnię urzędowo (*ku-suiko*) lub prywatnie (*sho-suiko*), zobowiązując ich do spłacenia tego długu z odsetkami po żniwach. Pozwalało to notabdom prowincji na zarabianie odsetek (20–100%), a często także na zatrzymanie zabezpieczenia (gruntu), kiedy biedni rolnicy nie byli w stanie spłacić swoich długów. Wprowadzenie *suiko* umożliwiło gromadzenie bogactwa i pojawienie się bogatych i potężnych farmerów (*tato*). Bogaci i wpływowi lokalni rolnicy nazywani byli też *fumyo* (lokalnymi zarządcami podatkowymi), ponieważ byli mianowani urzędnikami poboru podatków [Batten, 1993].

W celu zwiększenia wpływów podatkowych rząd podnosił podatki. Ich wysokość nadmiernie obciążała chłopów. Życie uprawiających grunty państwowe (*kubunden*) stawało się coraz trudniejsze. Gubernatorzy często nakładali na nich więcej robót publicznych niż prawnie przewidziano (wykorzystując ich do pozyskiwania nowych pól), zaniżali zbiory, wyolbrzymiali klęski żywiołowe i wynikającą z nich utratę populacji. Manipulacji tych dokonywano głównie na niższych szczeblach zarządzania, wykorzystując luki prawne i rachunkowość kreatywną. Ofiarami takiego zachowania urzędników padali zazwyczaj podatnicy, chłopci uprawiający pola i rzemieślnicy. To powodowało, że wielu chłopów porzucało swoje gospodarstwa i uciekało do prowincji, którymi jeszcze nie administrowało państwo lub do prywatnych gospodarstw. Ten proces stopniowo nasilał się, prowadząc do pomniejszania dochodów budżetu państwa i osłabienia władzy cesarskiej.

W celu rozwiązania problemów finansowych państwa cesarz Kammu (737–806) zaczął wdrażanie reform finansowych. Dostosował strukturę podatkową do warunków panujących w kraju oraz usprawnił kontrolę nad samorządami prowincji, które ponosiły największe straty w dochodach. Wprowadził surowe przepisy dotyczące urzędu gubernatora. Zlikwidował urzędy niewymienione w kodeksie administracyjnym, co spowodowało zwolnienie wielu urzędników centralnych i prowincjonalnych, zakazał pożyczek, które nie zostały zatwierdzone przez gubernatorów prowincji, w szczególności tych, które przynosiły większe korzyści

urzędnikom niż zwykłym ludziom. Namiestnicy dystryktów (powiatów) byli zobowiązani do pełnienia funkcji poborców podatkowych w swoich strukturach lokalnych [Yamamura, 1974].

W 776 r. chłopci nadmiernie obciążeni podatkami (wieś zobligowana była do zapłaty całej należności bez względu na liczbę pozostałych w niej mieszkańców) zbuntowali się przeciwko rządowi centralnemu. Stłumienie tego powstania zajęło rządowi kilka lat, pokazując słabość państwa. W jego konsekwencji, w 792 r., cesarz Kammu zmniejszył o połowę pracę przymusową, którą dotąd gubernatorzy mogli szacować według własnego uznania i zniósł pobór chłopów do wojska [Brinley, Kikuchi, 1912, s. 95]. W zreformowanym systemie (*kondei*) ciężar służby wojskowej został przeniesiony z biednych na bogatych rolników [Yamamura, 1974]. W ten sposób pomniejszone zostały dwa najbardziej uciążliwe podatki – służba wojskowa i praca przymusowa, jak też kształtować zaczęła się nowa klasa samurajów.

W 805 r. Kammu zdegradował do statusu szlacheckiego ponad stu cesarskich książąt i księżniczek uprawnionych do otrzymywania rządowego wsparcia, ponieważ ich utrzymywanie pochłaniało coraz większą część budżetu państwa. Praktykę tę zastosowało też kilku kolejnych cesarzy [The Cambridge History, 2008b, s. 7].

Kolejnym etapem reform finansowych było nadanie samorządności prowincjom. W X w. gubernatorzy uzyskali prawo do samodzielnego zarządzania prowincjami, pod warunkiem odprowadzania należnych podatków na rzecz rządu centralnego. Dwór porzucił scentralizowany, biurokratyczny model władzy na rzecz bardziej elastycznego podejścia do samorządów lokalnych [Batten, 1986]. Władza polityczna rządu ograniczyła się do szczebla gubernatorów prowincji. Dwór cesarski przekazał im wszystkie sprawy regionalne, interweniując jedynie w celu zapewnienia ciągłości poboru podatków z ziemi cesarskiej. W kolejnych latach następować zaczęły poważne zmiany w zakresie finansów publicznych, do których można zaliczyć dokonaną pod koniec IX w. rewolucyjną zmianę systemu zarządzania i poboru podatków polegającą na odejściu od opodatkowania opartego na liczbie osób w gospodarstwie domowym na rzecz podstawowej jednostki podatkowej, którą stała się ziemia – *myo* [Meyer, 2009]. Bazował on na oznaczonych imiennie polach ryżowych i systemie lokalnej kontroli (*myo taisei*) [Kito, 1986]. Ta zmiana uprościła znacznie pobór podatków, gdyż rządy prowincji zajmowały się jedynie rejestracją powierzchni gruntów podlegających opodatkowaniu (*myo*), a nie liczbą osób uprawiających tę ziemię ani podziałem praw do uprawy między nimi [The Cambridge History, 2008b, s. 223–224].

Do rozpadu koncepcji silnego i scentralizowanego Państwa *Ritsuryō* opartego na rozbudowanych i dobrze zorganizowanych instytucjach gospodarczych, politycznych i administracyjnych w dużej mierze przyczyniły się gospodarstwa (korporacje) *shoen* [Asakawa, 1914; Morton, Olenik, 2005, s. 169–170]. Spowodowały one rozpad własności publicznej ziemi wprowadzonej przez system *ritsuryō*, implikując coraz większą niestabilność rządu centralnego. Na początku X w. (w latach 902 i 915) zarządzono kontrole rejestracji zwolnień *shoen* z podatków. Wysocy urzędnicy zaczęli hamować wzrost *shoen* i cofać immunitety podatkowe, które nie były formalnie poprawne. Akredytacja zwolnień stała się wyłączną prerogatywą rządu centralnego. Policja metropolitalna (*Kibiishi-no*, powołana w 820 r.) zaczęła uważnie

obserwować wszystkie wydarzenia i działania w prowincjach, zwłaszcza własność ziemi i unikanie płacenia podatków [The Cambridge History, 2008b, s. 225–228].

Na skutek istniejących przywilejów podatkowych arystokracji i rozwoju *shoen* dochody skarbu cesarskiego były coraz mocniej uszczuplane i finanse publiczne nastroczały coraz więcej problemów. Odpowiedzialne za to były nadmierne wydatki na budowę nowej stolicy, miast, wojny z Ajnami i wzrost liczby *shoen* korzystających z immunitetu podatkowego, ale przede wszystkim pojawienie się w prowincjach potężnej i zamożnej klasy, której władze centralne nie były w stanie kontrolować i wykorzystywać do podnoszenia własnych dochodów. Chociaż pod koniec IX w. system działał na tyle dobrze, aby zachować pokój w państwie i umożliwić spektakularne osiągnięcia kulturalne, podejmowano działania ukierunkowane na osłabienie bezpośredniej władzy cesarskiej [Mason, Caiger, 1997, s. 70]. W okresach Nara (710–784), a zwłaszcza Heian (794–1185) cesarz był zwierzchnikiem całego imperium tylko z nazwy, ponieważ władzę sprawowały potężne rody dworskie, instytucje religijne lub emerytowani cesarze. Powstał system, w którym słabi cesarze, pozbawieni władzy politycznej, podlegali dworskiej manipulacji ze strony potężnych rodów sprawujących nad nimi kontrolę, która rozciągała się również na sferę finansów [Andressen, 2002, s. 38–41]. Silna administracja dworu cesarskiego, ze względów ekonomicznych i politycznych, zaczęła tracić władzę i skuteczność [The Cambridge History, 2008b, s. 1, 7]. Problemy zaczęły się pogłębiać z powodu niezdolności dworu do czerpania (egzekwowania) z prowincji wystarczających dochodów na utrzymanie luksusowego standardu życia. Za erozję systemu *ritsuryō* i zniszczenie władzy centralnej należy obwiniać samolubne i niesubordynowane zachowanie wielkich arystokratów w stolicy, czyli egoizm najpotężniejszych klanów (Fujiwara), które spowodowały, że dwór cesarski będący u szczytu potęgi politycznej stał się tak pochłonięty walką o władzę oraz skomplikowanymi rytuałami i ceremoniami, że zaniedbał administrowanie państwem [Sansom, 1963, s. 108–109].

Doprowadziło to, jak już wcześniej zauważono, do powstania silnych i zamożnych prowincjonalnych właścicieli ziemskich, którzy zdołali umocnić się na tyle w swoich włościach, że nie tylko stali się niezależnymi od arystokracji dworskiej, lecz także często przejmowali jej majątki ziemskie.

Apogeum władzy cesarskiej nastąpiło w latach 781–806, natomiast po tym okresie system *ritsuryō* zaczął chylić się ku upadkowi. Zaimplementowane instytucje chińskie i władza cesarza ulegały atrofii z powodu takich przyczyn, jak brak charyzmatycznego i przygotowanego do rządzenia władcy, szerząca się w państwie korupcja powodowana odwróceniem się urzędników od idei konfucjańskich i ich ukierunkowanie na budowanie potęgi rodów (aspiracje polityczne rodu Fujiwara) oraz kupowanie urzędów. Ponadto w IX w. przeprowadzono szereg nowelizacji kodeksu Taihō, które spowodowały odejście od zasad *ritsuryō*.

Okres dekadencji Państwa *Ritsuryō* nie może stanowić wzorca dla poprawy jakości polskich finansów. Można jedynie wykorzystać niektóre metody kontroli budżetowej i audytu (jakość audytu zewnętrznego) oraz ukierunkowanie na przestrzeganie wartości propagowanych obecnie w ramach SEG, a szczególnie etycznych. Jednakże analiza przyczyn wystą-

pienia kryzysu finansowego i upadku Państwa *Ritsuryō* mogą służyć jako przestroga przed działaniami, których nie należy podejmować. W tym aspekcie warto pamiętać o łacińskim przysłowiu – cokolwiek czynisz, czynń roztropnie i przewiduj koniec (łac. *quidquid agis, prudenter agas et respice finem*).

3. Podsumowanie

Literatura poświęcona historii Japonii jest bardzo bogata. Wiele uwagi poświęca się w niej analizie gospodarki japońskiej od zarania dziejów do współczesności. Jednakże poglądy na temat rozwoju i oceny analizowanych zdarzeń i struktur prezentowane przez poszczególnych autorów nie zawsze są w pełni kompatybilne i symetryczne. Pewne trudności w percepcji zdarzeń powoduje odmienność ich prezentacji w czasie, w którym miały miejsce. Eksploracja często koncentruje się nie na latach oznaczonych na osi czasu, a na epokach obejmujących dłuższe lub krótsze okresy. W rezultacie takiego podejścia ustalenie chronologii zdarzeń może sprawiać pewne trudności osobom mniej zorientowanym w niezmiernie skomplikowanej historii Japonii.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja finansów dawnej Japonii i ich specyfiki, a także zbadanie, czy niektóre z ich zasad i rekomendacji mogą być implementowane we współczesnych finansach polskich.

Okres badawczy obejmuje dwa etapy rozwoju dawnej Japonii, trwające prawie 1000 lat, a mianowicie okres centralizacji Japonii oraz kształtowania i rozwoju Państwa *Ritsuryō*, co następowało w epokach Yamato (250–710) i Nara (710–794), a także w początkach ery Heian. Analiza dokonana została w aspekcie finansów, na podstawie adekwatnej literatury, głównie angielskojęzycznej. Starano się wyeksponować genezę i rozwój Państwa *Ritsuryō* oraz symptomy jego destrukcji. Przeprowadzone badania stanowią jedynie przyczynek do poznania tej ciekawej problematyki.

Korzeni odrębności kulturowej Japonii należy poszukiwać już u zarania kształtowania się państwa, czyli co najmniej w okresie Yamato. Jest ona, w dużej mierze, wynikiem umiejętnego stosowania hybrydyzacji, która służyła przez wieki unowocześnianiu gospodarki i państwa, a ostatnim przejawem jej implementacji są reformy podejmowane w Kraju Kwitnącej Wiśni w zakresie nadzoru korporacyjnego w pierwszych dekadach XXI w.

Dawna Japonia zbudowała też unikalny system finansowania państwa oparty na ryżu. Podstawą gospodarki japońskiej eksplorowanego okresu była ziemia, na której uprawiano ryż, stanowiący zasadnicze źródło dochodów państwa i właścicieli ziemi, jak też wynagradzania oraz motywowania pracy. Egoizm i konserwatyzm klasy rządzącej stymulował modyfikacje systemu finansowego oraz intensyfikację, innowacyjność gospodarki i optymalizację podatkową, implikując określone konsekwencje społeczne. Szczególnego znaczenia w tym obszarze nabiera system podatkowy, podlegający hybrydyzacji i optymalizacji z punktu widzenia interesów klasy rządzącej. Ówczesna Japonia zdołała wypracować racjonalny

system podatkowy, który jednakże podlegał zmianom w relacji do potrzeb najwyższej klasy społecznej – arystokracji.

W gospodarce japońskiej tego okresu, szczególnie w obszarze finansów, stosowano planowanie, budżetowanie, analizę finansową, sporządzano raporty finansowe, dokonywano ewidencji księgowej, a także rozwijano kontrolę i audyt działalności gospodarczej, w szczególności naliczania, poboru i rozliczania podatków. Utworzono też profesjonalne podmioty, w gestii których leżała kontrola finansów i pozostałych wymienionych obszarów działalności gospodarczej. Srogie kary, zróżnicowane klasowo, miały na celu prewencję przestępczości i motywację do rzetelnego wywiązywania się z powierzonych obowiązków.

Przeprowadzone badania pozwoliły na stwierdzenie, że niektóre regulacje powstałe w dawnej Japonii nie utraciły aktualności i nadal są obowiązujące. Przykładem może być Konstytucja Siedemnastu Artykułów opracowana przez księcia Shōtoku w 604 r. Tradycja i regulacje japońskie, już od zamierzchłych czasów, zorientowane były na implementację problematyki, której niektóre elementy zaliczane są dzisiaj do obszaru ESG i zrównoważonego rozwoju.

Nawet tak powierzchowna analiza finansów dawnej Japonii pozwala sformułować wniosek, że pewne ich zasady lub rekomendacje nie tylko mogą, lecz także powinny być stosowane we współczesnych finansach polskich. Szczególnie warto implementować zalecenia ujęte w wymienionym powyżej dokumencie opracowanym przez księcia Shōtoku. Mimo że konstytucja ta pochodzi z początku VII w., prezentuje bardzo aktualne wymogi, które powinny być stawiane nie tylko urzędnikom, lecz także menadżerom korporacji i wszystkim pracownikom. Można je potraktować jako swoisty kodeks dobrych praktyk biznesu. Na wyeksponowanie zasługują również walory systemu kwalifikowania na stanowiska poprzez egzaminy państwowe, które zapewnić powinny, że mianowanie uzyskają najlepsi profesjonaliści, mający najwyższe kwalifikacje i kompetencje, co powinno być gwarancją sukcesu organizacji, w której znajdują zatrudnienie, jak również ich zdolności do przysparzania korzyści całemu społeczeństwu i państwu.

Bibliografia

Wydawnictwa zwarte

1. Andressen C. [2002], *A Short History of Japan. From Samurai to Sony*, Allen & Unwin, Australia.
2. Asakawa K. [1914], *The Origin of the Feudal Land Tenure in Japan*, „The American Historical Review”, vol. 20, iss. 1, <https://doi.org/10.1086/ahr/20.1.1>
3. Brinley F., Kikuchi D. [1912], *A History of the Japanese People from the Earliest Times to the End of the Meiji Era*, The Encyclopaedia Britannica Co, New York – London.
4. Farris W.W. [2009], *Japan to 1600*, University of Hawai'i Press, <https://www.perlego.com/book/1319198/japan-to-1600-a-social-and-economic-history-pdf>

5. Hane M., Perez G. [2018], *Premodern Japan. A Historical Survey*, Routledge Taylor & Francis Group, New York – London.
6. Hara K. [1920], *An Introduction to the History of Japan*, Yamato Society Publication, G.P. Putnam's & Sons, The Knickerbocker Press, New York–London.
7. Henshall K.G. [2012], *A History of Japan: From Stone Age to Superpower*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York.
8. Mason R.H.P., Caiger J.G. (John Godwin) [1997], *A History of Japan / R.H.P. Mason and J.G. Caiger*, C.E. Tuttle Co. Rutland, Vt. Tokyo, Rutland, Vermont, Singapore.
9. Meyer M.W. [2009], *Japan. A Concise History*, Rowman & Littlefield Publishers, Plymouth.
10. Morton W.S., Olenik J.K. [2005], *Japan. Its history and Culture*, McGraw-Hill Companies, New York.
11. Murdoch J. [1910], *History of Japan. From the Origins to The Arrival of the Portuguese in 1542 A.D.*, vol. I, The Asiatic Society of Japan, London.
12. Sansom G.B. [1963], *A History of Japan to 1334*, vol. 1, Stanford University Press, California.
13. *The Cambridge History of Japan* [2008a], vol. 1, red. D.M. Brown, Cambridge University Press, Cambridge, doi:10.1017/CHOL9780521223522
14. *The Cambridge History of Japan* [2008b], vol. 2, red. D. Shively, W. McCullough, Cambridge University Press, Cambridge, doi:10.1017/CHOL9780521223539
15. Totman C.D. [2005]. *A History of Japan*, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, Carlton.

Artykuły prasowe

1. Batten B.L. [1986], *Foreign Threat and Domestic Reform: The Emergence of the Ritsuryō State*, „Monumenta Nipponica”, vol. 41, no. 2, JSTOR, www.jstor.org/stable/2384665.
2. Batten B.L. [1993], *Provincial Administration in Early Japan: From Ritsuryō Kokka to Ōchō Kokka*, „Harvard Journal of Asiatic Studies”, vol. 53, no. 1, JSTOR, <https://doi.org/10.2307/2719469>.
3. Carkeek V.M. [1926], *The Taihō Code, the First Code of Japan*, „Washington Law Review”, vol. 1, no. 3.
4. Frohlich J. [2003], *Land Administration in Medieval Japan: Ito no shō in Chikuzen Province*, „History”, vol. 88, no. 1(289).
5. Hérial F. [2014], *The Position and Role of Provincial Governors at the Height of the Heian Period*, „French Journal of Japanese Studies”, 3, <https://journals.openedition.org/cjs/658>
6. Kiley C.J. [1973], *State and Dynasty in Archaic Yamato*, „The Journal of Asian Studies”, vol. 33, no. 1, <https://www.jstor.org/stable/2052884>
7. Kito K. [1986], *Brief History of Development of Ancient and Medieval Land Systems in Japan*, „Dialogues D'histoire Ancienne Année”, 12, https://www.persee.fr/doc/dha_0755-7256_1986_num_12_1_1735
8. Klityńska P. [2016], *Mysł Konfucjusza*, „Acta Erasmiana”, XIII, 13, http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/78929/06_Klitynska_P_Mysl_Konfucjusza.pdf
9. Nagahara K. [1975], *Landownership under the Shōen-Kokugaryō System*, „Journal of Japanese Studies”, vol. 1, no. 2, JSTOR, www.jstor.org/stable/132127

10. Nagata M.L. [2008], *Brotherhoods and Stock Societies: Guilds in Pre-Modern Japan*, „International Review of Social History”, vol. 53, www.jstor.org/stable/26405470, dostęp: 3.08.2021.
11. Reischauer R.K. [1937], *The Japanese Shōen (莊園), or Manor: Some Useful Terminology*, „Journal of the American Oriental Society”, vol. 57, no. 1, <https://doi.org/10.2307/594783>.
12. Sato E. [1979], *Ōyama Estate and Insei Land Policies*, „Monumenta Nipponica”, vol. 34, no. 1, <https://doi.org/10.2307/2384282>.
13. Szklarczyk P. [2018], *Recepcja prawa chińskiego i myśli konfucjańskiej w Japonii w okresie między VI a IX wiekiem po Chrystusie*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, „Studia Erasmiana Wratislaviensia”, 12.
14. Yamamura K. [1974], *The Decline of the Ritsuryō System: Hypotheses on Economic and Institutional Change*, „The Journal of Japanese Studies”, vol. 1, no. 1, <https://doi.org/10.2307/133435>.
15. Yamamura K., Murakami Y. [1984], *Je Society as a Pattern of Civilization: Introduction*, „Journal of Japanese Studies”, vol. 10, no. 2, <http://www.jstor.org/stable/132142>

Contribution to understanding the finance of ancient Japan and the possibility of implementing some of its recommendations in Polish regulations

Summary

The aim of the article is to attempt to showcase the finances of ancient Japan during the Yamato [250–710], Nara [710–794], and early Heian [794–1185] eras and examine whether some of their principles and recommendations can be implemented in contemporary Polish finance.

Ancient Japan developed a distinct and specific system of state management and financing based on rice, giving the utmost priority to maximising the interests of the aristocracy. Over the course of the analysed eight centuries, the country centralised, transforming from a federation of independent uji into the establishment and growth of the Ritsuryō State. The conducted research contributes to understanding the financial system in operation during that period and identifies factors contributing to the development and destruction of the Ritsuryō State and its finances. The literature analysis revealed that some legal recommendations from the 7th century are still relevant enough to be implemented in modern Polish finance.

The research methodology involved a critical analysis of the subject literature, available mostly in English, including manuscripts and articles on the history and economy of Japan, as well as the history of Japanese law. So far Polish economic literature has paid little attention to the issues of ancient Japanese finance. This study represents one of the first attempts to fill this research gap. The article may be of interest to individuals exploring Japanese economic history, finance, and corporate governance.

Keywords: finance, uji, state, taxes
